

Trenes tallades.
Records d'una nena de Rússia
Roser Rosés

Edicions Cal·lígraf
Figueres, 2016

Primera edició — març 2016

Publicació
Edicions Cal·lígraf, SL
Monturiol, 2, 1er 1a
17600 Figueres
Tel. (0034) 615 261 764
www.edicionscalligraf.com
info@edicionscalligraf.com

**Disseny de la col·lecció
i maquetació**
Jaime Vicente

Imatge de coberta
Roser Rosés,
novembre de 1938

Impressió
DC PLUS, Serveis Editorials

ISBN
978-84-944004-7-6

Dipòsit legal
GI-360-2016

© **del text**
Roser Rosés

© **d'aquesta edició**
Edicions Cal·lígraf, SL

*Queda rigorosament prohibida,
sense l'autorització per escrit
dels titulars del copyright,
la reproducció parcial o total
d'aquesta obra per qualsevol
mitjà o procediment,
incloent-hi la reprografia
i el tractament informàtic.
Les infraccions d'aquests drets
es troben sotmeses a les
sancions establertes a les lleis.*

Taula

PRÒLEG	13
MAPA DELS DESPLAÇAMENTS DE LA ROSER (1938-1947)	28
1926-1936. UNA PLÀCIDA INFANTESA	31
1936-1938. LA GUERRA CIVIL	43
1938-1939. VIATGE D'UNA NENA DE RÚSSIA	55
1939-1941. PRAVDA. COLÒNIA NÚM. 1	61
Recuperant la salut	68
al balneari d'Artek, Crimea	
Pioners i <i>komsomols</i>	70
Vincles i ensenyança dins	73
d'una colònia espanyola a Rússia	
La mort de la cosina Mavi	80
La recollida de cireres	85

1941-1943. LA SEGONA GUERRA MUNDIAL	
Evacuats per l'avançament de l'exèrcit nazi	87
Kukkus, un poblat desallotjat per la guerra	88
1943-1944. KOKAND (UZBEKISTAN)	93
Buscant la tieta	93
Immersió en la cultura de la Rússia asiàtica	94
La guerra s'allarga.	100
Misèria, dolor i desprotecció	
1944. L'EXÈRCIT NAZI RECULA	105
Supervivència en un país devastat	106
L'hospitalitat del poble rus	108
La <i>komsomol</i> abandona	112
Quedar-me a Rússia?	113
1945. LA FI DE LA GUERRA MUNDIAL	117
Reincorporació a la colònia de Bólxevo	119
Reclamada des de Mèxic	121
1946. DE RÚSSIA A MÈXIC	131
La travessa del Mediterrani	132
La travessa de l'Atlàntic	136
Els Estats Units: un contrast incomprensible	137
La frontera mexicana	140
Reagrupament familiar a Mèxic DF	142
Començar una nova vida	144

Els oncles	146
1947. REPATRIACIÓ A ESPANYA	149
Mèxic DF – Nova York	149
Ocultar set anys viscuts a l'URSS	151
Vigo: retrobada amb la mare i el germà	154
Barcelona: el pare, un represaliat en la Catalunya franquista	157
La gens fàcil integració a la vida familiar	160
No sentir-se d'aquí, ni d'enlloc	161
1948. LA VIDA DELS VENÇUTS	
LA Barcelona de la postguerra	165
Passar per l'adreçador	166
Treballant de sol a sol per no caure en el pou	168
Teixint nous vincles	171
El silenci de la por	172
1955. L'ALFRED: UNA NOVA FAMÍLIA	176
2010. LA PETJA DEL DOCTOR BONIFACI	179
2015. LES CICATRIUS D'UNA DONA DE NORANTA ANYS	183
EPÍLEG EN FORMA D'ENTREVISTA	187
BIBLIOGRAFIA	195

Pròleg

Tinc l'alegria de prologar els records de Roser Rosés, que fa temps que penso que s'havien de donar a conèixer públicament. La Roser va ser, a l'URSS, alumna del meu pare, August Vidal, mestre de la «casa de nens espanyols» núm. 1 a Moscou, i després d'una pèrdua de contacte molt llarga, retrobà els meus pares a principis dels anys setanta. La conec, doncs, des de llavors, i m'hi uneix una sòlida amistat i un gran afecte.

Per sort, amb la recuperació del que es denomina *memòria històrica* també s'ha recuperat la història dels anomenats *nens de la guerra*: la dels nens que es van quedar a Espanya i van patir el destí de ser fills de l'enemic vençut, i la dels nens que es van trobar en un exili no volgut i llarguíssim, a Mèxic (*los niños de Morella*) i a l'URSS (*los niños de Rusia*). Se'n coneixen dades, estadístiques, se n'han fet estudis seriosos, articles de divulgació, documentals, pel·lícules de dibuixos animats, pel·lícules de ficció... Tot i així, cada experiència és única i cada testimoni personal té

un enorme valor. No hi ha cap història més interessant, impactant i alligadora que les històries de vida de les persones concretes. La de Roser Rosés n'és una. És la història d'una nena que se'n va il·lusionada de viatge amb una tia estimada, fugint per fi de la guerra i d'aquells bombardeigs que la terroritzaven. La trajectòria d'aquesta nena, que es troba atrapada en una situació i una realitat inesperades, saber com viu l'adolescència lluny del caliu familiar, veure com transita per la guerra, les privacions, la gana, la mort dels companys..., és impactant. Als qui la coneixem, ens impressiona la fortalesa d'aquesta dona menuda i reservada, humil, que ha sobreviscut als drames col·lectius i al seu drama particular amb una salut física i mental absolutament envejables. Qui no envejaria una persona que a l'edat de vuitanta-nou anys encara balla al grup sènior dels Ballets de Catalunya? És ben bé que el que té importància no és el que has viscut, sinó com ho has viscut, i és evident que la Roser ha viscut la vida sabent treure'n valor, força i moltes ganes de viure.

Per situar la seva història personal, recordem unes quantes dades.

En constatar que la Guerra Civil s'allargava i donada la duresa consegüent de les condicions de vida, el govern republicà va prendre la decisió d'allunyar de la guerra algunes de les persones més vulnerables: els nens. França va rebre aproximadament 2.000 nens, Bèlgica uns 5.000, el Regne Unit prop de 4.000, Suïssa uns 800, Mèxic 455, Dinamarca 100 i l'URSS 2.873 (1.676 nens i 1.197 nenes). Un cop acabada la Guerra

Civil, els nens aixoplugats a Europa van tornar a casa seva. Els de Mèxic i els de l'URSS, però, van quedar atrapats, en no tenir, aquests dos països, relacions diplomàtiques amb l'Espanya de Franco.

Els pares que hi enviaven els seus fills per allunyar-los de la guerra ho feien per amor i pensant que els recuperarien al cap de dos o tres mesos. Tots els exiliats estaven convençuts que tornarien de seguida. Els adults —generalment comunistes prèviament seleccionats— anaven a l'URSS amb la il·lusió de conèixer la pàtria del socialisme i de preparar-se per a la reconquesta d'Espanya. Una bona mostra del seu estat d'ànim són aquests fragments de la primera carta que va escriure des de Rússia August Vidal a uns amics francesos:

Només fa 14 dies que hem arribat a la gran Pàtria Socialista. Estem en una casa de repòs, on molts metges s'han preocupat de la nostra salut. I he de dir, estimats amics, que la seva tasca no és fàcil. Els homes, els més forts del nostre grup, han arribat malalts després dels anys de guerra i, sobretot, després de l'estada als camps de concentració. [...]

El Primer de Maig vaig veure la manifestació —la parada militar— a Leningrad. Quina emoció, camarades! Destacaments de totes les armes... i equips de guerra que no us puc ni explicar! Vaig pensar en Espanya i en la desgràcia de no tenir frontera amb l'URSS[...] La nostra emoció va ser màxima quan vam visitar una escola de nens espanyols a Leningrad, on vam ser llargament obsequiats. Mereixem realment tantes atencions? Vam plorar, de felicitat i d'amargor. Vam sentir Espanya tan ardent dins la nos-

tra ànima! Vam cantar cançons espanyoles i, en cantar les nostres cançons populars, vaig pensar en vosaltres[...]

Llegim els informes de Stalin, Mòlotov, Jdànov i Manuilski en el XVIII Congrés del Partit. Tots estem àvids d'aprendre de la gran experiència del poble rus per aconseguir el triomf a Espanya el dia en què tornem a agafar les armes per reconquerir-la[...] (En francès en l'original.)

Els nens no sé si tenien gaire idea d'on anaven, però la meva mare, que els va acompanyar com a mestra en l'expedició de Gijón de 1937, comentava que en arribar a Leningrad alguns d'ells llançaven les seves coses al mar, perquè es pensaven que a Rússia tindrien de tot. Venien de famílies d'esquerres i havien heretat la imatge idealitzada que els seus pares tenien de l'URSS en aquella època. Però em temo que en ells devia pesar bastant més l'angoixa de la separació que no pas la il·lusió de l'aventura, tot i que aquesta il·lusió també hi devia ser. Un dels entrevistats a la pel·lícula de Jaime Camino *Los niños de Rusia* explica que, mentre s'acomiadaven dels parents des de dalt del vaixell que salpava de Bilbao, feien el cor fort, però que així que van llevar àncores, va esclatar un plor col·lectiu i unànim.

D'expedicions de nens enviats a l'URSS n'hi va haver unes quantes. La majoria venien d'Astúries, el País Basc i Cantàbria. De catalans, n'hi havia pocs.

Un cop arribaven, se'ls distribuïa entre les anomenades «cases de nens espanyols». En total n'hi van haver 16, repartides entre Moscou i rodalia, Leningrad i rodalia, Odessa, Kíev i Eupatòria (o Ievpatòria). La casa —o, com en solen dir els interessats, colònia—

on van ser destinats els meus pares i Roser Rosés era la núm. 1 (les escoles a Rússia es coneixien i es continuen coneixent pel número, no per un nom), situada a Pravda (Pràvdinski a partir de 1941), a uns 35 km de Moscou, en una residència de descans.

Com era la vida i l'educació a les colònies ho trobareu en la descripció de la Roser, una descripció tenyida per aquell afecte amb què els «ex-nens» solen recordar la seva estada en la bombolla de les residències de nens abans d'anar a parar, en una capbussada directa i brutal, a la Gran Guerra Pàtria, com es coneix a Rússia la Segona Guerra Mundial. De l'idil·li de la infantesa protegida a casa, tan ben descrita per la Roser, a l'horror de la Guerra Civil; i de l'idil·li de la infantesa protegida a la colònia, amb el rerefons de l'esqueix interior de la separació de casa, a l'horror d'una segona guerra...

La Roser descriu la sorpresa del nou clima, els nous costums i les noves circumstàncies amb una objectivitat colpidora, una objectivitat que potser subratlla el terrabastall emocional que tot això devia significar encara més que no pas si hagués volgut accentuar-ne el dramatisme. Aquest tret és una constant en la Roser: la normalitat i la humilitat amb què explica la seva vida, com si les circumstàncies tan dramàtiques que va viure fossin una cosa normal.

La vida dels nens transcorria protegida, al marge de les circumstàncies polítiques i socials de finals dels anys trenta. Després es van veure immersos en la vida de la gent russa i van tenir un bon tast de realitat. No tothom va viure aquest tast de realitat de la

mateixa manera, ni entre els nens, ni entre els adults. Però els «nens» estaven i han estat sempre agraïts a l'URSS pel fet d'haver-los acollit, agombolat i donat formació. Les adversitats de la vida eren les mateixes que les dels russos i les entomaven com una cosa normal. Un parell d'exemples. A la residència on vivia una ex-alumna dels pares que em va fer de mainadera de petita, el dormitori era una gran sala amb fileres de llits separats per una tauleta; quan es casava algú, el llit encabia la parella, i quan naixia un nen, la tauleta se substituïa per un bressol. Una parella d'«ex-nens» m'explicava, un dia, com era la seva vida quotidiana a finals dels quaranta: el marit treballava de dia i estudiava de nits, i la dona estudiava; vivien en una habitació de la residència de la facultat d'ella; van acollir una parella d'amics seus, també espanyols, que no tenien cap lloc per anar, i els van instal·lar al seu costat, posant un llit plegable més i separant els llits per una cortina; l'home deia, fent broma, que «a les nits havíem de compassar els ritmes perquè els llits es tocaven»; va néixer el primer fill i ja van ser cinc a compartir l'espai; i encara durant un quant temps el van compartir amb una altra parella, fins que aquesta parella va trobar un altre aixopluc; llargues cues per aconseguir menjar, torns per cuidar el nen, hores de son furtades per a l'estudi en un espai reduït i compartit, després de tota una jornada laboral... «I malgrat tot érem feliços», acabaven dient. Perquè, a més, als nens espanyols els va coincidir la joventut amb els anys del «desglaç», anys plens d'optimisme i d'esperança. En resum, els «ex-nens» recorden aquells anys

amb nostàlgia i agraïment, nostàlgia de l'URSS i també de la fraternitat entre els membres de les colònies. Ningú no va deixar que s'utilitzés la seva experiència, per dura que hagués estat, com a arma de propaganda antisoviètica en tornar a Espanya, tot i que el règim ho va intentar. Ningú... amb alguna inevitable excepció: durant els interrogatoris a què eren sotmesos els «ex-nens» per la policia a Madrid en arribar a Espanya, tenien la sorpresa de trobar-hi un «ex-nen» —un de ben concret, però no sembla oportú recordar ara qui era— prenent nota de les declaracions. Va ser l'excepció que confirma la regla.

La Roser va conèixer la vida russa durant la Gran Guerra Pàtria. La postguerra soviètica ja gairebé no la va tastar. Quan en va marxar l'any 1946,¹ a Rússia es respirava l'ambient optimista de la victòria, d'una esperança de canvi i de l'inici d'una vida nova. A Espanya, on va arribar a principis del 1947, es va trobar amb l'ambient fosc, opressor i depriment del país franquista.

Quant als adults, el xoc amb la realitat soviètica va provocar reaccions molt diverses. Uns es van desencantar de la ideologia comunista, van marxar i van escriure llibres sobre la realitat amagada darrere la ideologia oficial; d'altres es van reafirmar en les se-

1 En el text explica com va poder marxar l'any 1946, quan el seu oncle la va reclamar des de Mèxic, malgrat les reticències oficials evidents. Va tenir sort. Poc després, a partir de 1947 o 1948, el simple fet de demanar de sortir de l'URSS tenia com a resposta la denegació del permís, la consideració de traïdor a la pàtria socialista i, sovint, l'internament directe en un camp de concentració.

ves conviccions i van fer carrera dins de les estructures del Partit Comunista d'Espanya (PCE) a Moscou; alguns altres, sense renunciar a l'ideal d'una societat justa, en veure —en part— les contradiccions entre realitat i discurs oficial, es van recloure en la seva vida professional i familiar. En els records de la Roser, aquest aspecte només s'insinua en la referència a la seva tia, que, clarament, va reaccionar amb hostilitat contra la realitat en què es trobava immersa. Com diu la Roser dins el text, el «càstig» per la seva actitud rebel i poc ortodoxa va ser molt lleu: la van treure de la colònia de nens on estava destinada com a educadora, tot i que no va arribar a exercir, i la van enviar a la residència per a membres del partit. Altres van pagar les seves actituds en un camp de concentració. A ella segurament la va salvar el fet de ser la dona d'un membre del PCE. Això comptava, aleshores.

Un dels capítols durs de la història dels «ex-nens» de Rússia és el retorn a Espanya. Un bon gruix va retornar entre els anys 1956 i 1957, després que l'URSS i Espanya signessin un acord, a través de la Creu Roja Internacional, per al retorn dels espanyols retinguts a Rússia. Els primers a fer-ho van ser els ex-membres de la Divisió Blava i persones que sortien dels camps de concentració o de la presó, on es trobaven reclosos per raons diverses. Van ser rebuts a Barcelona en llaor de multituds, l'any 1954, amb un Matías Prats (pare) eufòric retransmetent per ràdio l'arribada del vaixell *Semíramis* i l'emoció del retrobament de les famílies. El vaixell *Krym* («Crimea»), que transportava els exiliats republicans dos anys després, no va me-

rèixer cap rebuda triomfal. En arribar, els repatriats van haver d'estar-se dos dies arreglant papers i fent-se la fitxa policial, en què, com tothom que és fotografiat per la policia, tenen cara de presoners de guerra, pel cap baix. D'entrada, el retrobament amb la família era immensament emotiu. Però després venien les dificultats. Els «nens» arribaven a un país feixista, masclista i retrògrad i, malgrat tota la propaganda soviètica que havien rebut a Rússia, no estaven preparats per assumir-ho. El fet de ser dona era un problema afegit. Tornaven a l'idealitzat país de la seva infantesa, però aquest país ja no existia. Venien amb una personalitat feta, amb sentit de la seva dignitat, amb estudis i experiència professional. I es van trobar amb un país on la dona havia d'anar a missa, coberta amb mantellina, posar les sabatilles al marit, ser «la senyora de» i quedar-se quieteta a casa. També havien idealitzat la família. No havien tingut l'experiència de la postguerra, desconeixien, si més no en carn pròpia, el pes de la por, de la pressió de l'ambient, de la necessitat d'adaptar-se per sobreviure. En conseqüència, les actituds dels pares, els germans i els amics en la vida quotidiana podien xocar —i de fet hi xocaven— amb les dels fills pròdigs retornats.

Arribar a Espanya a la segona meitat dels anys cinquanta ja era dur. Però la Roser hi va arribar el febrer de 1947, en un moment més fosc i dur, encara. El xoc que descriu resulta colpidor. I és molt il·lustrativa l'anècdota del ball, quan el jove que demana permís per treure-la a ballar no s'adreça pas a ella, sinó al seu germà. Encara se n'indigna ara. No estava preparada

per a l'Espanya catòlica, repressora i masclista, a anys llum de l'ambient republicà de la seva infantesa.

Teniu a les vostres mans un document d'història viva. Gaudiu-ne. I si voleu saber més coses sobre el tema, mireu la selecció bibliogràfica que hi ha al final del llibre o feu cerques per internet. Però, si busqueu informació, creieu-me, doneu preferència als records. A la memòria viva.

HELENA VIDAL

Desembre del 2015

Trenes tallades.
Records d'una
nenya de Rússia

1938-1939

Viatge d'una nena de Rússia

Barcelona-Leningrad

Vaig anar a l'estatge de Joventut Catalana, ara al carrer Diputació, que era l'agrupament escolta al qual pertanyia, i em vaig acomiadar dels amics. Una companya fins i tot em va manifestar l'enveja que sentia perquè fugia de la guerra...

Així, doncs, el 20 o 23 de novembre de l'any 1938, juntament amb una expedició de 317 nens, educadors i altres persones, partírem des d'un palauet de la Diagonal, que encara existeix, en autocars en direcció a Portbou, des d'on, en tren, viatjàrem fins a París i després fins a Le Havre. Aquí ens esperava el vaixell soviètic *Fèlix Dzerjinski*, que, a través del canal de Kiel, ens va portar fins a Leningrad. En passar pel canal, vam veure que a les ribes hi onejaven banderes amb l'èsvàstica, i la reacció d'alguns nens més grans, que eren a coberta, va ser d'entonar cançons patriòtiques de caràcter polític. De seguida els responsables ens

van fer callar i ens van fer baixar a les cabines. Ens renyaren de valent. La coberta va quedar deserta.

Per higiene, durant el trajecte em van tallar les trenes —que vaig guardar molt de temps, embolicades amb un tovalló que la tieta m’havia donat tot dient-me: «Guarda-les, que te les ha trenat la mare»— i em van deixar els cabells ben curts, com un nen. Naturalment, no només a mi, sinó a totes les nenes. Ens donaren bufandes gruixudes i abrics, ens explicaren el fred que hi feia, a l’URSS, i com ens havíem d’abrigar.

La Roser sense les trenes, Leningrad, 1938.

Efectivament, ja de nit, en arribar a Leningrad, tot el port era il·luminat i els raigs dels focus eren plens de flocs de neu que queien plàcidament. Al moll, banderes i música. Quina rebuda! Però, no, no era per a nosaltres, tot aquell enrenou. Simplement es va escaure que era el dia de la Constitució, el cinc de desembre, que allà se celebrava profusament. Un grup de nens, però, sí que ens donà la benvinguda fent onejar banderoles de coloraines. Desembarcàrem i ens portaren a un hotel, on ens van distribuir en dues cues. Em va sorprendre que a la meua cua només érem tres o quatre nenes i la resta tots eren nens. Em vaig assabentar que les cues eren per anar a les dutxes. Em vaig apropar a la dona que manava i distribuïa la canalla i li vaig ensenyar les arracades... «Ah! Ets nena... Però el teu nom és masculí!» Un parell de Consuelos, jo —Rosario— i alguna altra nena, segons elles, teníem noms masculins, i havíem anat a parar a la cua dels nens!

Vam passar la quarantena en un luxós hotel de Leningrad. En un disc registraren uns missatges de veu en què dèiem que ens trobàvem bé i que havíem arribat a lloc, i a través de la Creu Roja els feren arribar als pares. Però aquí es va acabar el contacte amb la família, perquè la guerra s'havia acabat amb la victòria dels insurrectes i s'interromperen les relacions diplomàtiques.

Durant la quarantena ens tractaren molt bé. Una dona gran, molt dolça i amable, que em va fer entendre que es deia «Nyanya», que més tard vaig saber que significa «mainadera», em rentava o em

banyava cada dia, i sempre que em vestia o em pentinava em feia un petó. Un vespre, a la banyera, em va entrar sabó als ulls i, sense pensar-s'hi ni un segon, va xuclar-me'ls delicadament. Quina sensació! Ja no em coïen!

Teníem a la nostra disposició jocs, llibres, cançons i vestits per disfressar-nos. Cada dia anàvem a classe i apreníem les lletres ciríl·liques, cançons, poesies i rodolins, tot en rus. També fèiem festes i els més atrevits sortien a recitar, a cantar o a ballar. Un dia, una nena del grup de les més grans, de cognom Llanos, va cantar una cançó en castellà molt trista. Quan els educadors espanyols van adonar-se'n, ja era massa tard, però li van dir que no la tornés a cantar més: era un fragment d'una sarsuela que tenia com a protagonistes una nena, Katiuixka, i la seva àvia, i es referia a la situació que visqueren els russos blancs que, a causa de la «turba roja», hagueren d'emigrar i prescindir dels seus béns.

A l'entrada del menjador de l'hotel, on un enorme ós dissecat feia guàrdia, hi havia una orquestrina que sempre que entràvem nosaltres interpretava *La cucaracha*. Recordo aquell hotel com si hi faltés llum, com si tots els mobles fossin foscos, però l'ambient era confortable, acollidor. Em sorprengueren els empostissats ornamentals que hi havia als salons de l'hotel, que eren preciosos.

Sovint ens portaven a passejar, a veure museus, cinema, teatre. Ens vam anar acostumant al paisatge nevad, amb gruixos considerables de neu, al fred, al nou ambient i a les noves formes de comportament.

Aprenguérem que per entrar als museus i a altres llocs on els empostissats eren ornamentals, sempre ens havíem de calçar unes babutxes que hi havia al vestíbul.

L'entrada de l'any 1939 la celebràrem davant d'un gran arbre de Nadal i d'un Pare Noel, que allà anomenen *l'Avi de la Glaçada* o *l'Avi del Fred*. Per sortir al carrer, on també era evident que se celebrava l'any nou, ens van subministrar vàlenkis, una mena de botes altes d'un feltre molt gruixut, totes d'una peça. Eren còmodes i abrigaven molt.

Recordo de Leningrad uns ponts molt artístics, entrades de ferro forjat monumentals, reixes del mateix estil, ponts i rius, parcs, arbredes i neu, molta neu. En canvi, no tinc consciència d'haver patit fred, i això que nevava contínuament.